

Pásztókai-Szeőke Judit (1975)
régész. Kutatási területe a római
kori textilek, textilművesség és
viselet.

Legutóbbi írása az Ókorban:
Római császárkori viselet és divat
(2003/4).

Császarmetszés-ábrázolások a római kori guzsalyokon

Pásztókai-Szeőke Judit

Bevezetés

A római kori guzsalyok egyik figyelemre méltó csoportját alkotják azok a díszes kivitelű, gyűrűben végződő csont- vagy elefántcsont pálcák, amelyek másik végét általában 7-10 centiméter hosszúságú női alak díszíti (1. kép).¹ Fonás közben a gyűrű segítségével lehetett a guzsalyt az ujjakra húzva rögzíteni.²

Ezeket a guzsalyokat számunkra igazán érdekessé azonban nem a gyűrű teszi, hanem az a másik végükön ábrázolt emberi alak, amelynek három változata különíthető el: (1) egy gyermeket tartó női alak; (2) hasonló nőalak egyedül (gyermek nélkül) ábrázolva; valamint (3) mellei köré *fascia pectoralis* tekerő nő.³ Az ábrázolt nőalak minden esetben vagy teljesen ruhátlan, vagy csak csipőjétől lefelé takarja redőzött drapéria.

A fedetlenül hagyott hasfal közepvonalaiban többnyire jól látható egy a köldöktől felfelé futó hosszanti bevágás, amelyet nem tarthatunk a *linea alba*ként ismert anatómiai bemélyedés – a csontfaragó mester ügyetlenségéből adódó – szándékolatlan túlhangsúlyozásának,⁴ hiszen ez a vágás nemcsak a guzsalyok nagy részénél látható azonos kivitelben, de egy, a harmadik csoport ábrázolásával igen szoros rokonságot mutató bronz kispasztikán is megfigyelhető (2. kép).

Habár korábban T. Bíró Mária nemcsak felhívta a figyelmet erre az érdekes részletre, de felvetette a császarmetszésként való értelmezés lehetőségét is, mégis úgy gondolom, hogy érdemes a problémával tovább foglalkoznunk, hiszen e sebészeti beavatkozás technikai, illetve történeti lehetőségének kérdését ő sem érintette.⁵

Császarmetszés az ókorban

Az emberiség történetében meglehetősen régóta hajtanak végre császarmetszést, hiszen többször találunk rá hivatkozást több ősi társadalom mítoszában, illetve törvényhozásában, habár ezek alapján igen valószínű, hogy ez eredendően az anya halálát követő, *post mortem* beavatkozás volt a gyermek életének megmentésére. Jelenlegi megfigyelések szerint túlélésre az anya halálát követő 47. percig van esélye a gyermeknek,⁶ de már a 19. századi specialisták is saját tapasztalataikból merítve 10-25 percről írnak.⁷

Egy Kr. e. 2. évezredből származó babilóniai ékírásos táblát szokás a császarmetszés gyakorlatát egyértelműen bizonyító

1. kép. Római kori guzsaly végét díszítő nőalak, köldökétől felfelé hosszanti bevágás ábrázolásával (ismeretlen lelőhelyről, ltsz. 54.66.13 és 15. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

legkorábbi adatként említeni. Ez a jogi szöveg egy olyan kisfiú adoptálásával foglalkozik, akit „az anyaméhből kihúzott” megkülönböztető jelzővel illetnek.⁸

Rómában már egy Numa Pompiliusnak tulajdonított (Kr. e. 715 körüli?) törvény egyértelműen megtiltja a szülés közben elhunyt nők eltemetését, mielőtt a hasfalukon ejtett bemetszésen keresztül testükből el nem távolították gyermeküket.⁹

Idősebb Plinius megjegyzi, hogy Scipio Africanus mellett az első Caesar és Manilius is sebészeti beavatkozás segítségével jött a világra.¹⁰ Későbbi olvasói ezen megjegyzésére alapozva úgy gondolták, hogy Iulius Caesarról emlékezett meg, ezért lett *sectio Caesarea* a neve ennek a műtéti beavatkozásnak.¹¹

Arról is értesülünk, hogy anyja, Korónis halálát követően az orvoslás görög–római istene, Asklépios is császármetszés útján született¹² (4. kép), Rhea és Kronos fiainak egyike, Typhón pedig anyja oldalából ugrott ki.¹³

A Mishna és a Talmud szövegei alapján nem zárható ki, hogy az ókori zsidó közösségek nemcsak *post mortem*, de *yot-sé dofanként* megnevezett *in vivo* császármetszést is végrehajtottak. A Talmud egy traktátusa, a Nidda szerint azon nőknek nem szükséges megjelenniük bizonyos összejöveteleken, akiknek gyermekét hasfalukon keresztül távolították el.¹⁴ Talán ez a forráscsoport tekinthető az anya császármetszést követő életben maradásának első bizonyítékaként.¹⁵

Tehát az ókorból származó írott klasszikusokra alapozva egyértelműnek tűnik, hogy a császármetszés elsősorban az anya halálát követő utolsó kísérlet volt a gyermek életének megóvására, de teljes bizonyossággal nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy olyan esetekben, amikor már egyáltalán nem volt más segítség, *ultimum refugiumként* haldokló asszonyokon is alkalmazták.

Sebészeti megoldás

Eddig a római kor folyamán kivitelezett császármetszési technikákról nem rendelkezünk konkrét ismeretekkel, hiszen egyetlen fennmaradt írás sem emlékezik meg ilyen részletekről, illetve mostanáig egyetlen római kori vagy korábbi ábrázolás sem került elő, amely akár a császármetszéses szülés folyamatát, akár az operációs beavatkozás abdominális hegét ábrázolná. Így kénytelenek vagyunk párhuzamok után kutatva későbbi korok írott és képi bizonyítékai felé fordulni.

Habár az itt tárgyalt figurák hasfalán jelzett hosszanti, középvonalon vágás a mai szülészeti gyakorlat alapján furcsának, sőt elfogadhatatlannak is tűnhet, a császármetszés európai története legalább a középkortól egészen a 19. századig ennek széleskörű alkalmazását mutatja. A hasfal függőleges bemetszésének segítségével végrehajtott császármetszés első képi megjelenítése egy 1300 körüli évekből származó párizsi kéziratban található, míg a vágás helyzetére vonatkozó első írásba foglalt instrukciókat a 14. század során közölték.¹⁶ Néhány évtizeddel később egy bolognai sebészprofesszor, Piero d'Argellata volt az, aki mind kortársaira, mind az utókorra írásban hagyományozta át az általa egykor sikeresen végrehajtott műtét néhány idevágó részletét: eszerint az ép újszülöttet a *linea alba* mentén a bordák magasságáig ejtett hosszanti nyíláson keresztül emelte ki.¹⁷

A fent említett, az 1300 körüli évekre keltezhető ábrázolás a középkori és reneszánsz illusztrációk egy olyan népes és a

2. kép. Melle köré *fascia pectoralis* tekerő nőalak bronzból készült szobrocskája köldökétől felfelé hosszanti bevágás ábrázolásával (Belgrádi Nemzeti Múzeum)

korabeli császármetszés gyakorlatára nézve értékes technikai részletekkel szolgáló csoportjába tartozik, amelyek Iulius Caesar megszületését anyja, Aurelia halálát követően ábrázolják. Ezen forráscsoport alapján egyértelműnek tűnik, hogy a hasfal középvonalában, a *linea alba* mentén magasan ejtett függőleges bemetszést abban a korban gyakorta alkalmazták (3. kép).

A császármetszés említett első képi megjelenítései egyáltalán nem követték a normális szülés, illetve születés ikonográfiai tradícióját, hanem a szükséges információt máshonnan merítették, mégpedig a korabeli császármetszések gyakorlati kivitelezőitől, kezdetben a bábáktól, majd a sebészekről. Ezekben az esetekben egészen körülbelül 1400-ig csak bábákat ábrázolnak munka közben, ám később, a 15. századtól alapvető változás figyelhető meg: miközben a bábaasszonyok csak állnak a háttérben, a császármetszést férfiak végzik. Ez a nyilvánvaló változás egyértelműen kapcsolatba hozható a se-

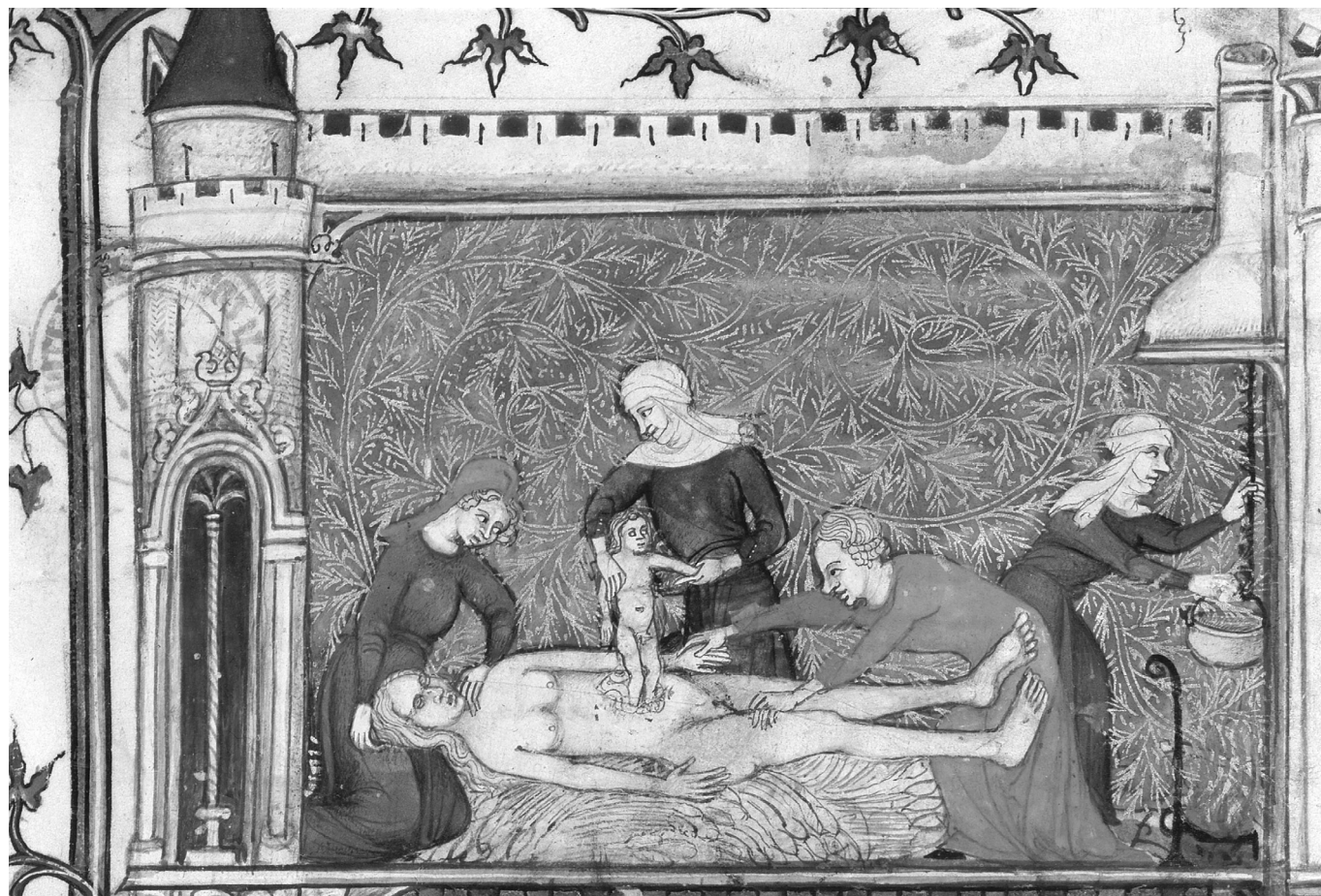
bésszek egy gyakorlatiasabb beállítottságú új generációjának megjelenésével a 15. században, ami a sebészi hivatás világi-vá válásának, illetve az orvosi fakultásokon egyre gyakoribbá váló boncolás gyakorlatának köszönhető. Szerencsére ezek a császármetszést is végző sebészek ettől kezdve fontosnak tartják az általuk legjobbnak tartott műtéti technikák és az e téren szerzett tapasztalataik lejegyzését, illetve írásban való megvitátását, aminek következtében már sokkal több adattal rendelkezünk a császármetszésre vonatkozóan. Továbbá az sem elhanyagolható körülmény, hogy ezek az írott adatok most először származnak első kézből, a korabeli műtéti gyakorlatot és elméleti polémiákat is jól ismerő szakemberektől.

Bár ezek a korabeli források a császármetszés esetében is sokféle metszési módot említenek, a képi és az írott adatok mégis azt bizonyítják, hogy a hivatásos szakemberek, sebészek sok esetben folytatták a bábaasszonyok korábbi gyakorlatát a hasfal középvezetében a *linea alba* mentén vagy attól kicsit oldalvást, függőlegesen ejtett hosszú és magas bevágással.¹⁸

A legkorábbi képi ábrázolások kizárólag Iulius Caesar születését ábrázolják. Úgy hitték, hogy már születésének *post mortem matris* jellege is Caesar későbbi különleges életútját jelzi, így a kéziratok illusztrátorai igyekeztek anyjának halálát csukott szemének és nyitott szájának ábrázolásával is hangsúlyozni, egészen a késői 15. századig. Ekkor jelenik meg néhány olyan illusztráció, amelyeken a gyermek megszületését

követően az orvos az életben levő anyáról is gondoskodik. Nyilvánvaló, hogy ettől az időtől fogva az anya halálát nem tekintették a császármetszés előfeltételének.¹⁹ Ebben az esetben is, amikor a műtéti beavatkozást követően mind az anya, mind gyermeke túlélését ábrázolták, egy olyan, a hasfal középvezetében ejtett hosszanti vágás látható, amelyet az elkövetkező századok folyamán egészen a 20. század elejéig folyamatosan alkalmaztak.²⁰ A fentieket összegezve úgy tűnik, hogy a 15. század végén kezdhettek el a hivatásos sebészek az *in vivo* császármetszés gyakorlatával és elméletével is foglalkozni. Valamivel később Francois Rousset az első szakember, aki 1581-ben hitelt adva a falusi borbélyok sikerrel végrehajtott *in vivo* beavatkozásairól szóló híreknek, egyértelműen szembe helyezkedik a *post mortem* operációs gyakorlattal.²¹

Összefoglalásként elmondható, hogy a későbbi korszakok tanult sebészei a *post mortem* császármetszések esetében folytatták a bábaasszonyok tapasztalati úton szerzett tudásán alapuló tradicionális metszési technikák alkalmazását. Habár korábbi időkből írott formában nem hagyományozódott át olyan adat, amely egyértelműen rögzítené a császármetszés kivitelezésének sebészeti módozatait, a 14. századtól megjelenő kódexillusztrációk egybehangzóan bizonyítják, hogy az érdeklődésünk középpontjában álló római guzsalyokon ábrázolt vágási technikát a 15. századot megelőzően is alkalmazhatták. Ebből következően talán nem túl nagy merészség azt feltételeznünk,

3. kép. Iulius Caesar császármetszéses születését ábrázoló miniatúra
(*Les Faits des Romains*, Paris, B.N. n. acq. fr.3576, fól. 197r, Francia Nemzeti Könyvtár, Párizs)

hogy a *linea alba* mentén egészen a bordák magasságáig kialakított függőleges abdominális bemetszést *post mortem* császármetszések esetében azok a néha írástudatlan, de a szüléset területén hatalmas empirikus tapasztalattal rendelkező bábák is alkalmazhatták, akik egészen a középkorig igen kevés nyomot hagytak az archívumok iratkötegeiben.

Az sem zárható ki, hogy ezzel a sebészeti megoldással nemcsak a *post mortem*, de az *in vivo* császármetszések esetében is régóta éltek, bár ez esetben az anyák igen magas halálozási aránya miatt mindenképpen az egyik legfélelmetesebb és ebből következően csak igen ritkán alkalmazott operációnak számított, amelynek sikere szinte csodaszámba mehetett. Példaként említhetjük a Kr. u. 741-ben elhunyt Szent Vulframmus csodatételéről szóló beszámolót, amely egyértelműen tükrözi, hogy egy halott gyermekkel terhes nő számára a császármetszés jelentette a segítség legutolsó formáját.²²

A középvonalis bemetszés előnyeiként szokás általában megemlíteni az itt található kevesebb emberi szövetet, a kisebb vérzést és a jobb gyógyulási esélyeket. Korának kiemelkedő szülész, James Blundell 1842-ben arról ír, hogy a magasan ejtett hosszanti bemetszés számos kockázatot csökkent, így pl. a hólyag megsértésének kockázatát is, azonban javaslatát soha nem fogadták el szélesebb körben, mivel az alacsonyan, köldök alatt ejtett középvonalis bemetszéssel szemben itt a vérzés erősebb, a gyógyulás pedig nehezebb.²³

Anyaság és fonás

A kis női figuráinkon látható köldöktől felfelé futó bevágás gyógyult operációs hegként történő interpretációjából következően kizárhatjuk, hogy az ábrázolt alakok (szoptató) dajkákat (*nutrices*) ábrázolnak, helyette egy sokkal valószínűbb magyarázat kerülhet előtérbe. Eszerint a seb egyrészt a gyermek és a nőalak között fennálló biológiai kapcsolatra, az anyaságra utal. Másrészt ezek a díszes guzsalyok az anyaság (a tárgy felső végén ábrázolt nőalak) és a fonás (a tárgyak funkciója) között fennálló szoros kapcsolat gondolatának az ókorban gyökerező nyilvánvaló bizonyítékai.

Jól ismert, hogy a fonal fonása az ókorban az emberi sorsok – a születés, az élet és a halál – feletti hatalom szimbólumaként is szolgált: a római mitológia szerint a három sorsistennő (*Parcae*, név szerint *Klotho*, *Lachesis* és *Atropos*) feladata volt minden egyes halandó életfonalát születésének pillanatától megfogni, majd halálakor elszakítani. Szintén a római tradíciók szerint való, hogy a *dies lustricus*kor, az újszülött rituális megfürdetését követő névadás alkalmával a fenti három istennő a gyermek sorsát is meghatározza.²⁴ Tulajdonképpen ez az a nap, amely a gyermek szociális értelemben vett születésnapjának tekinthető, hiszen ekkortól válik a közösség tényleges tagjává.

A római társadalom elvárásai szerint a nők legfontosabb kötelességei közé a törvényes utódok kihordása és megszülése tartozott, mint ahogy a római házasság explicit célja is alap-

4. kép. Asclepius születését ábrázoló fametszet Alessandro Benedetti *De re medica* (1549) című művének borítójáról

vetően a törvényes örökösök nemzése volt.²⁵ Így a biológiai (és egyben a társadalmi) folytonosság letéteményeseiként a nőknek különleges szerep jutott a társadalom sorsának alakításában. Ahogy azt az általunk vizsgált guzsalyok is bizonyítják, a fonást az emberi faj fennmaradását biztosító asszonyi termékenység és szülőképeség metaforájaként is értelmezték az antikvitásban. A 6. századi *Vienna Genesis* is hasonló felfogást közvetít, amikor a Józsefet elcsábítani akaró Potifárné ellenpontozásaként a gyermekeivel is törődő ideális, jó feleséget fonás közben ábrázolja.²⁶

Mindenképpen érdemesnek tartom megjegyezni, hogy ez a fonás és anyaság között fennálló szoros kapcsolat a korai keresztények Mária-hitében is megfigyelhető, és a későbbi keresztény hagyományok közt is fellelhető. Gábiel arkangyal látogatásakor néhány esetben Szűz Máriát is éppen fonás vagy a gyapjú guzsalyra tekerése közben ábrázolják. Az angyali üdvözet jelenetének egyik legkorábbi képi ábrázolásán egy, az 5. századi Ravennából származó szarkofágon is fonás közben jelenítették meg a szüzet.²⁷ Egy Kr. u. 2. század közepéről származó apokrif irat, az ún. jakabi protoevangélium tanúsága szerint, még mielőtt az a hivatalos egyházi tanítás teljesen kiforrott formájában kanonizálódott és a vizuális művészetek segítségével egyre szélesebb tömegekhez eljutott volna, már elfogadott volt a korai keresztények körében a gyapjú fonása és a fogantatás közti szimbolikus kapcsolatba vetett hit.²⁸ A protoevangélium vonatkozó része szerint az angyali üdvözet pillanatában Mária éppen a jeruzsálemi Templom új függönyéhez szükséges fonalat fonja bíborszínű gyapjúból.²⁹ A jelenet értelmezése szerint „a művész egészen nyilvánvalóan a fonalat fonó Istenanya képének szubtextuális szimbolikusságára, valamint az angyali üdvözet jelenetének fonásként való konceptualizálására utal, mely során a földi világra érkező Krisztus testének szövete készül.”³⁰

Ebben az esetben a fonást lehet a szeplőtelen fogantatás szimbólumaként is értelmezni, míg a szövést az isten földi inkarnációjának folyamataként, ahogy azt Proklos, az 5. századi Konstantinápoly nagy hatású szónoka is tette: egyik metaforájában az isten anyjának, a *theotokos*nak a méhét működésben levő szövőszékként jeleníti meg.³¹

Nagyon valószínű, hogy a keresztény mariológia és a fonó-szövő istenanya, a *theotokos* alakjának lényegét képező

anyaság iránti tisztelet is korábbi előzményekre vezethető vissza.³² Természetesen Mária anyasága volt az a pont, ami alakját a pogány anyaistennőkhöz kapcsolta, és tiszteletének később kanonizált doktrínái a fonást mint az anyaság metaforáját emelték át a késő antikvitásból.

Noha az még nem világos, hogy az általunk tárgyalt díszes római kori guzsalyok egy már jól ismert anyaistennő vagy egy

eddig ismeretlen, a vajúdo római nőket segítő istennő kultuszának fennmaradt emlékei-e, annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a késő római gondolkodásban is helye volt a fonás és az anyaság (az ókori nők legfőbb társadalmi feladata) közti kapcsolat elképzelésének.

Jegyzetek

A cikk a szerző „Cut Rising from Her Navel – an Allusion to a Protracted Delivery and Fortunate Maternal and Neonatal Survival” című cikkének (Bíró Sz. [szerk.], *Ex Officina... Studia in honorem Dénes Gabler*, Győr, 2009) rövidített, magyar nyelvű változata.

A cikk alapját képező kutatás a Dán Nemzeti Kutatási Alap Textilkutató Központja (CTR), valamint a dániai Århus Egyetem és a Dán Kutatási Tanács a Kultúráért és Kommunikációért által anyagilag is támogatott PhD-projekt keretein belül történt. Köszönet illeti továbbá a *DressID: Clothing and Identities – New Perspectives on Textiles in the Roman Empire* című projekt támogatóját, az Európai Unió Kultúra Programját a kutatás számára nyújtott anyagi segítségéért.

- 1 Bíró 1994a–b; Bíró 1996a–b; Bíró 2000; Cremer 1996a–b; Cremer 1998/1999; Rauh 2004; Trinkl 2006.
- 2 Wasowicz 1987; Waelkens 2000. Egy tabarcai mozaik esetleg ilyen gyűrűs guzsalyt ábrázol használat közben (Fradier 1976; Ennaifer, M., *La civilization tunisienne à travers la mosaïque*, Tunis, 1973, 37).
- 3 Összefoglaló cikkében Bíró (Bíró 1994b) még csak két csoportot tudott elkülöníteni, hiszen azt a két guzsalyt, amely a harmadik csoportba sorolható, csak később közölték (Trinkl 2006).
- 4 Pl. Trinkl 2006, 8: „Die Linea alba und das Geschlecht sind durch Ritzungen deutlich gemacht...”
- 5 Bíró 1994b, 215.
- 6 Lurie 2005, 281.
- 7 Szigeti 1899, 555.
- 8 Oppenheim 1960.
- 9 *Digestae* 11, 8, 2.
- 10 *NH* VII. 9. 47.
- 11 A császármetszés korai történetére vonatkozóan lásd Trolle 1982; Gabert–Bey 1988; Blumenfeld-Kosinski 1990; Lurie–Glezerman 2003 és Lurie 2005; az elnevezés „kreatív etimológiájára” vonatkozóan: Blumenfeld-Kosinski 1990 appendixe.
- 12 Apollodóros III. 10. 3; Ovidius, *Met.* 2, 628–630 és Szabó 1996; Lurie 2005.
- 13 Plutarchos, *Isis és Osiris* 12, 355f.

14 Trolle 1982, 29, továbbá Boss 1961.

15 Boss 1961; Gabert–Bey 1988 és Lurie 2005, 282, forráskritikájuk: Blumenfeld-Kosinski 1990, 23.

16 Blumenfeld-Kosinski 1990, 63 és fig. 4.

17 Blumenfeld-Kosinski 1990, 35.

18 Blumenfeld-Kosinski 1990, 89.

19 Blumenfeld-Kosinski 1990, fig. 15–16; Trolle 1982; Lurie 2005.

20 19. századi alkalmazására vonatkozóan: Moscucci 1990, pl. 4; Trolle 1982, fig. 14; továbbá Lurie–Glezerman 2003, 1804 és Gabert–Bey 1988, 601 rövid ismertetései.

21 Blumenfeld-Kosinski 1990; Lurie 2005, 283.

22 „Kitartó imáit követően [Szent Vulframmushoz] hasa a mellcsontoktól köldökéig feldagadt, és – még elmondani is csodálatos – magától középen kettévált, mint a frissen szántott mező. Kialtozása embereket gyűjtött köréje, akik zavar nélkül bámszkdoktak. Némi konzultációt követően hasát még tovább felnyitották, és az elhalt gyermek maradványait kiemelték a félholt anyából. Miatán ezzel elkészültek, az asszony ismét imádkozott szent patrónusához, aki teljesen meggyógyította.” (*Acta Sanctorum* 150. A magyar fordítás Blumenfeld-Kosinski 1990, 123 alapján).

23 Lurie–Glezerman 2003, 1804; Gabert–Bey 1988, 601.

24 De Angeli 1992, 643–644 és Cat. 38–45; Huskinson 1996, 11–12; Hänninen 2005, 57.

25 Treggiari 1991, 5–13; Dixon 1992, 62 és 67–8; Rawson 2003: 95–6; Hänninen 2005, 49.

26 Fulghum Heintz 2003, 141 és 138, fig.13.

27 Badalanova Geller 2004, 218 és fig. 3. Az angyali üdvözllet hasonló ábrázolásai ismertek pl. egy 5-6. századra keltezhető elefántcsont pyxis oldalán kifaragva (Cremer 1996a, Taf. 25.7), illetve a római Santa Maria Maggiore egyik mozaikján (Benko 1993, 164; Cottica 2004, fig. 15; Badalanova Geller 2004, 222).

28 Benko 1993, 200–203.

29 Ps.–Jac. 11, 1–3 (Schneemelcher 1991, 430–431; Benko 1993, 198–199).

30 Badalanova Geller 2004, 220.

31 Constat 1995, 182.

32 Benko 1993; Dennis 1996, 246–247; Badalanova Geller 2004, 211–212.

Irodalom

Allason-Jones 2005: Allason-Jones, L., *Women in Roman Britain*, 2005.

Badalanova Geller 2004: Badalanova Geller, F., „The Spinning Mary: Towards the Iconology of the Annunciation”: *Cosmos* 20 (2004) 211–60.

Bartus 2007: Bartus D., *A csontból és egyéb nyersanyagokból készült római kori figurális díszítésű hajtűk és késnyelvek kapcsolatrendszerének összehasonlító elemzése. A római kori csontfaragás és a kisművészetek összefüggései*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007.

Benedek 1980: Benedek I., *Semmelweis*, Budapest, 1980.

Benko 1993: Benko, S., *The Virgin Goddess. Studies in the Pagan and Christian Roots of Mariology*, Leiden – New York – Köln, 1993.

Bíró 1994a: Bíró M., *The Bone Objects of the Roman Collection* (Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Series Archaeologica II.), Budapest, 1994.

Bíró 1994b: Bíró M., „The Unknown Goddess of Late Roman Popular Religious Belief”: *Acta Archaeologica* (1994) 195–229.

Bíró 1996a: Bíró M., „The Relationship of the Mother Goddess and Thracian and Danubian Equestrian Gods”: *Specimina Nova* 12 (1996) [1998] 97–107.

- Bíró 1996b: Bíró M., „Lucina és Szent Lucia. Az antik születésistennő továbbélése a néphitben”: Pócs É. – Voigt V. (szerk.), *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórjából*, Budapest, 1996, 153–174.
- Bíró 2000: Bíró M., *Pannoniai csontművészet*, Budapest, 2000.
- Blumenfeld-Kosinski 1990: Blumenfeld-Kosinski, R., *Not of Woman Born. Representations of Caesarean Birth in Medieval and Renaissance Culture*, Ithaca, 1990.
- Boss 1961: Boss, J., „The Antiquity of Caesarean Section with Maternal Survival: The Jewish Tradition”: *Medical History* 5/2 (1961) 117–131.
- Constas 1995: Constas, N. P., „Weaving the Body of God: Proclus of Constantinople, the Theotokos, and the Loom of the Flesh”: *Journal of Early Christian Studies* 3 (1995) 169–194.
- Cottica 2004: Cottica, D., „The Symbolism of Spinning in Classical Art and Society”: *Cosmos* 20 (2004) 185–209.
- Cottica 2007: Cottica, D., „Spinning in the Roman World: from Everyday Craft to Metaphor of Destiny”: Nosch, M. L. – Gillis, C. (szerk.), *Ancient Textiles*, Copenhagen, 2007, 208–216.
- Cremer 1996a: Cremer, M., „Antike Spinnrocken”: *Boreas* 19 (1996) 241–245.
- Cremer 1996b: Cremer, M., „Venuskunkel aus Kleinasien”: *Archäologische Anzeiger* (1996) 135–144.
- Cremer 1998/1999: Cremer, M., „Fingerkunkel und Zettelstrecker. Neuzugänge im Archäologischen Museum”: *Boreas* 21/22 (1998/1999) 327–332.
- Dennis 1996: Dennis, G. T., „Popular Religious Attitudes and Practices in Byzantium”: Taft, R. F. (szerk.), *The Christian East, its Institutions and its Thought. A Critical Reflection. Papers of the International Scholarly Congress for the 75th Anniversary of the Pontifical Oriental Institute, Rome, 30 May – 5 June 1993*, Roma, 1996, 245–263.
- Dixon 1992: Dixon, S., *The Roman Family*, Baltimore–London, 1992.
- Dyer 1988: Dyer, K. R., *Dictionary of Obstetrics and Gynecology*, Berlin – New York, 1988.
- Fulghum Heintz 2003: Fulghum Heintz, M., „The Art and Craft of Earning a Living”: Kalavrezou, I. (szerk.), *Byzantine Women and Their World*, Cambridge MA – New Haven CT – London, 2003, 138–144.
- Gabert–Bey 1988: Gabert, H. A. – Bey, M., „History and Development of Cesarean Operation”: *Obstetrics and Gynecology Clinics of North America* 15/4 (1988) 591–605.
- Hänninen 2005: Hänninen, M.-L., „From Womb to Family. Rituals and Social Conventions Connected to Roman Birth”: Mustakallio, K. – Hanska, J. – Sainio, H. L. – Vuolanto, V. (szerk.), *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, Roma, 2005, 49–59.
- Hints 1960: Hints E., „Császármetszések a sterilitás előtti időben / Semmelweis korában”: *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 18 (1960) 73–82.
- Huskinson 1996: Huskinson, J., *Roman Children's Sarcophagi. Their Decoration and its Social Significance*, Oxford, 1996.
- Lurie 2005: Lurie, S., „The Changing Motives of Caesarean Section: from the Ancient World to the Twenty-First Century”: *Arch Gynecol Obstet* 271 (2005) 281–285.
- Lurie–Glezerman 2003: Lurie, S. – Glezerman, M., „The History of Caesarean Technique”: *Am J Obstet Gynecol* 189 (2003) 1803–6.
- Moscucci 1990: Moscucci, O., *The Science of Woman. Gynaecology and Gender in England, 1800–1929*, Cambridge, 1990.
- Oppenheim 1960: Oppenheim, L. A., „A Caesarian Section in the Second Millennium B.C.”: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 15 (1960) 292–294.
- Rauh 2004: Rauh, K., „Votive Sticks – Small Distaffs from the Territory of Bulgaria”: *Arhaeologia* 45/1–2 (2004) 61–8.
- Rawson 2003: Rawson, B., *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford, 2003.
- Schneemelcher 1991: Schneemelcher, W. (szerk.), *New Testament Apocrypha. Vol. I: Gospels and Related Writings*, Cambridge, 1991.
- Szabó 1996: Szabó A., *A császármetszés története és ikonográfiája. Historia et iconographia sectionis caesareae*, Budapest, 1996.
- Szabó–Veszeloovszky 1991: Szabó A. – Veszeloovszky I., „Adatok a császármetszés történetéhez a középkortól a XIX. század végéig”: *Magyar Nőorvosok Lapja* 54/3 (1991) 173–182.
- Szigeti 1899: Szigeti H., „A »lex regia«-ról”: *Gyógyászat* 39 (1899) 555–559.
- Szikossy et al 2007: Szikossy I. – Pap I. – Varjassy P. – Horányi I. – Kristóf L. A. – Riedl E., „Sectio caesarea post mortem matris – egy XVIII. századi eset Vácott”: *Anthropológiai Közlemények* 48 (2007) 161–168.
- Treggiari 1991: Treggiari, S., *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian*, Oxford, 1991.
- Trinkl 2006: Trinkl, E., „Zwei Fingerkunkeln mit ein Busenband bindenden Venusstatuetten”: *Instrumentum* 24 (2006) 8–9.
- Trolle 1982: Trolle, D., *The History of Caesarean Section*, Copenhagen, 1982.
- Varjassy 2002: Varjassy P., „A császármetszés története Magyarországon a XIX. század végéig”: *Orvosi Hetilap* 143/44 (2002) 2493–2499.
- Varjassy–Szikossy–Pap 2007: Varjassy P. – Szikossy I. – Pap I., „Az egyik legkorábban elvégzett császármetszés hazánkban – sectio caesarea Vácott, 1794-ben”: *Orvosi Hetilap* 148/44 (2007) 2101–2015.
- Velickovics 1972: Velickovics, *Rimska sitna bronzana plastika u Narodom Muzejn*, Beograd, 1972.
- Waelkens 2000: Waelkens, M., *Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz am Rhein, 2000.
- Wasowicz 1987: Wasowicz, A., „Deux aspects de l'art funéraire dans les antiques du Bosphore cimmérien”: *Revue du Louvre* 4 (1987) 268–273.